

הרב מרדכי עמנואל

האם נזכרת מחלת הצליאק בתורה, והאם מותר להזליף טיפות עיניים בשבת?

דברי הלכה ורפואה לזכרו של ד"ר יצחק דרזנר ז"ל

ר' יצחק שמעון דרזנר ז"ל שימש במשך עשרות שנים כמנהל המרפאות של קופת חולים כללית בעיר קרית ספר ובישעלבים רבתי - קיבוץ שעלבים וההרחבה שעל ידו, קריית החינוך ונוף אילון א ו-ב. ד"ר דרזנר נולד באנגליה בשנת תשכ"ג, ובשנות בחרותו למד בישיבת הגדולה בגייטסהד שבצפון אנגליה. לאחר מכן השתלם בלימודי רפואה, ואת התמחותו כרופא משפחה עשה בבית החולים שערי צדק בירושלים. שם נוצר קשר הדוק בינו לבין יב"א הרב פרופסור אברהם-סופר אברהם נ"י, מחבר הסדרה המפורסמת על רפואה והלכה 'נשמת אברהם'.

משפחת דרזנר קבעה את מושבה בנוף אילון. בשבתות היה ד"ר דרזנר מוזעק פעמים רבות לעזרה רפואית למשפחות בביתם הפרטי, וכשהציעו לו תשלום הציע למציעים שיירכשו בכסף הזה ספרי קודש לספריית בית הכנסת.

ד"ר דרזנר הרבה ללמוד תורה ביחידות ועם חברותות קבועות, ואף העביר שיעורי הלכה בשבת בבית הכנסת ביישוב נוף אילון. השיעור האחרון שנתן היה בשבת פרשת שמות - חמישה ימים לפני שנכנס לניתוח ממנו לא התאושש, ועסק בנושא ביקור חולים. ביום שלישי שלאחריו, כמה ימים לפני פטירתו, הגיע אל החברותא הקבועה שלו וביקש ללמוד עמו את הלכות הנוטה למות בשו"ע בסוף חלק יורה דעה.

בעבודתו ובאחריותו הרפואית היה מוכר ד"ר דרזנר כרופא נעים הליכות, המדייק באבחנותיו ובטיפוליו, ובעל הבנה גדולה במדע הרפואה. אעפ"כ הדגיש תמיד ד"ר דרזנר שאכן לרופא ניתנה רשות לרפא, אך אין זה אומר שיש לרופא פתרון לכל המצבים. הרבה פעמים גם הרפואה המודרנית עומדת בחוסר אונים במתן מזור למחלה, ויש להעתיק לרפואה שלמה אל רופא כל בשר.

ד"ר יצחק דרזנר נלב"ע במוצאי שבת פרשת וארא והובא ביום ראשון כ"ט טבת תשפ"ג למנוחת עולמים בהר המנוחות שבירושלים. הניח אחריו את רעייתו ואת ששת ילדיו נ"י. תנצב"ה.

ד"ר דרזנר ליווה במסירות את הוריי ז"ל בימי זיקנותם, ובמיוחד בזמן מחלותיהם הקשות בערוב ימיהם. כהכרת הטוב אני מבקש להציג לזיכרו ולכבודו שתי שאלות רפואיות-הלכתיות שעסקתי בהן לאחרונה. תנצב"ה.

* * *

א. האם מוזכרת מחלת הצליאק בתורה?

מחלת הצליאק, שבשמה הרפואי-העברי קרויה מחלת הכרסת, נתגלתה בשנת תש"י על ידי רופא הולנדי בעיר אוטרכט, שהבחין שחולים רבים שסבלו ממחלה זו לפני המלחמה והגיעו אליו למרפאה אחר ימי הרעב ששררו בהולנד בשעת המלחמה, החלימו מהמחלה, שנחשבה חשוכת מרפא. ד"ר וילאם דיק קישר בין הרעב והמחסור בתבואה בזמן המלחמה לשיפור הדרמטי שחל במצבם, והגיע למסקנה שהגלוטן הוא הגורם ההרסני האחראי למחלה, ואם החולה יפסיק לצרוך את הדגנים מכילי הגלוטן מצבו ישתפר והוא אף עשוי להחלים.

מחלת הצליאק מתוארת בכתבים רפואיים שונים עוד מימי היוונים, והרופא ארטואס מקפדוקיה כינה מחלה זו בשם צליאק. גם הרופאים הרומאים עסקו בה ותיארו את הסימפטומים השונים שלה, שהבולט שבהם הוא התנפחות הבטן. על שם ההתנפחות הזו נקראת המחלה צליאק, ובעברית כרסת.

בספרי שאלות והתשובות מוזכרת מחלת הכרסת בנוגע לשאלה כיצד החולים בצליאק, שרגישים לגלוטן, יכולים לקיים מצות אכילת כזית מצה בליל הסדר, והאם חולה בכרסת שאוכל מצה, מלבד הסבל שהוא עלול לסבול כתוצאה מכך, אין באכילתו מצוה הבאה בעבירה, שהרי הוא חובל בגופו באכילה זו. דיון נוסף התקיים לגבי כשרות מצה המיוצרת משיבולת שועל, שמוצגת כחופשית מגלוטן. על קביעה זו ששיבולת שועל נקיה מגלוטן קיימים חילוקי דעת בין הרופאים, כיון שיש טוענים שגם בשיבולת שועל ישנם מרכיבים שפוגעים בחולי צליאק, למרות שמרכיבים אלו אינם גלוטן.

ד"ר יצחק יוליוס פרויס בספרו הרפואה במקרא ובתלמוד, שיצא לאור בגרמנית בשנת תרע"א ותורגם לעברית ע"י מר אורי וירצבורגר (ירושלים תשע"ג), כותב (עמ' 281): העם התלונן על אכילת המן, ועל כך נאמר שיאכלו בשר 'עד אשר יצא מאפכם והיה לכם לזרא' - לזרא מוסבר בדרך כלל כגועל, במדרש מסביר ר' הונא:

‘זרנא ובוטנא’. בוטנא אמור להיות הסבר ל‘זרנא’ שמשמעותו התנפחות הבטן. ובהערה 467 מובא פירוש מהרז"ו לבמדבר רבה ז, ד: ‘נכון לגרוס לבוטנא בלא ו’ שהוא פירוש של לזרא שפירושו חולי הבטן שנקרא בוטנא’.

ד"ר פרויס מזהה את המחלה הנקראת ‘זרנא’ כמחלה שגורמת להתנפחות הבטן, דהיינו שבלי להכיר את הגורם למחלת הכרסת הוא מזהה את הסימן הבולט למחלת הכרסת, שהייתה נפוצה גם בזמנו למרות שלא ידעו לאבחנה. בהמשך דבריו מביא ד"ר פרויס זיהויים נוספים ל‘זרנא’: ששופך ממעיו כקדירה, תולעים במעיים או שלשול. גם בעיות עיכול אלו עלולות להיות תוצאות של מחלת הצליאק.

אלא שיש לשאול, הרי אכילת בשר שלווים אינה אמורה לגרום למחלת הכרסת, כי אין בבשר גלוטן, וכיצד נגרמה התנפחות הבטן למתאווים? ונראה לומר שלאחר שהמתאווים מאסו ב‘לחם מן השמים’ בטענה שמדובר בלחם מזיק וגורם מחלות, שהרי אוכלי המן לא נצרכו לנקביהם במדבר, לכן מידה כנגד מידה נענשו המתאווים שאכילת הבשר תגרום להם לאותם סימפטומים שעלול לגרום הגלוטן שנמצא בלחם, דהיינו למחלת הזרנא, כלומר להתנפחות הבטן ולבעיות שונות במערכת העיכול.

ב. שימוש בטיפות עיניים למניעת יובש בעיניים בשבת

בעיית יובש בעיניים הינה תופעה נרחבת במיוחד באוכלוסייה מבוגרת [מעל גיל 50]. באופן טבעי נשטפות העיניים תדיר בהפרשה של דמעות שמנקה אותם. כאשר קיימת הפרעה במערכת זו מרגישים בעיניים צריבה לא נעימה, ולפעמים הפרעה חריפה בתיפקוד העין. בשינה כאשר העיניים עצומות מתגברת התופעה מאוד, ולמניעתה קיימות טיפות לזילוף לעין או משחות ייעודיות להגנה על העיניים. התכשירים הללו אינם מרפאים את העין, אלא משמשים בתור תחליף זמני לדמעות החסרות. כמו כן ניתן להשתמש במטליות רכות מיוחדות לעיניים. השאלה הנשאלת היא כיצד יש לנהוג בשבת.

ספרי ההלכה המקובלים, כמו שמירת שבת כהלכתה ואורחות שבת, מחמירים שלא להשתמש בשום תכשיר להגנת העיניים מפני יובש, כיון שמדובר במיחוש שאיננו מפיל את האדם למשכב, וגם איננו מסוכן. ב‘אסיא’ של מכון שלזינגר [גיל’ עט-פ עמ’ 5] הופיע מאמר של ד"ר אריה נמט, רופא עיניים בכיר, בכותרת ‘דלקות ומחלות עיניים בשבת - התייחסות קלינית מעשית’, וגם לפי מסקנתו אסור להשתמש בטיפות עיניים למניעת יובש בשבת. לפי הנחיות אלו, הסובלים מליקוי של יובש בעיניים צריכים לסבול מדי שבת בשבתו מהיובש ומהכאבים

הנלווים עליו, כיון ששימוש בטיפות עיניים נחשב לרפואה האסורה בשבת למי שאינו מוגדר כ'חולה'.

הרא"ש בשבת [פרק א אות מג] והר"ן על הרי"ף [שבת ו, א בדפי הרי"ף ד"ה והאי קילור] מחלקים בין משחה עבה שאסור להניחה בשבת משום גזרת שחיקת סממנים או משום שמא ימרח, לבין קילור צלול שאף בשבת מותר להניח על גבי העין 'דאינו אלא כרוחץ עיניו וליכא למיגזר משום שחיקת סממנים'. אבל התוספות שבת יח, א ד"ה ומתרפאת מחלקים בין אדם בריא שאינו מניח בעין לרפואה אלא לתענוג, לבין חולה שמניח לרפואה שזה אסור בשבת.

הרמב"ם הלכות שבת פרק כא הלכה כה אומר: 'אין נותנים יין לתוך העין, אבל נותן הוא על גבי העין, ורוק תפל אפילו על גבי העין אסור. קילור ששרה אותו מערב שבת מעבירו על גב עינו בשבת ואינו חושש'. והשאלה המתבקשת בדעת הרמב"ם היא, מהו ההבדל בין יין ורוק שנאסרו לבין קילור שמותר? המגיד משנה מביא משבת יח, א שמר עוקבא אסר לעמץ את העיניים ולפתוח [=למצמץ] כיון שההיתר הוא רק להעביר על העין, ומכלל דבריו יוצא שעמיצה ופתיחה אסורין. אמנם הרמב"ם לא הזכיר עמיצה, דהיינו שדרך הטיפול היה בהנחת הקילור על גבי העין בלי למצמץ, ולכן הותר הדבר 'ואיננו חושש' לטפל כך בעין בשבת. ונראה להסביר שהקילור הוא תכשיר שמשמש כתחליף לרטיבות הטבעית ששוטפת את העיניים, אבל אין בקילור שום חומר שמרפא מחלה שנמצאת בתוך העין. וכן משמע מדברי הגמרא מקילורין דשמואל שבת קח, ב: 'שלח רבי ינאי למר עוקבא שלח לי מהקילורים של שמואל', והשיב לו שישלח כדי שלא יאמר שהוא צר עין, אבל ידע לו שטובה רחצה בערב ובבוקר לרפואת העיניים מכל קילורין שבעיניים. גם כיום הוראות הטיפול מפני יובש העיניים כוללות שטיפת עיניים בבוקר ובערב. לדעת הרמב"ם הקילור הוא חומר עזר לשטיפת העיניים בלבד. לעומתו, יין אינו משמש לשטיפת העין, לכן יש הגבלה בשימוש בו. ואילו רוק תפל נחשב לרפואה שאין להשתמש בה בשבת, גם לא בהתזה על גבי העין.

אבל במאירי שבת דף קח כתב שלא נאסר לתת קילור בשבת כל שאין ניכר שיהא לרפואה, ומכל מקום יהיה אסור לו להיות מתמיד בפתיחת העין וסגירתו בעוד שהמים על גבי העין והוא הנקרא מעמץ ומפתח, שנראה בזה כמכוון לרפואה לכתחילה, אלא נותן על גב העין ואם יכנסו יכנסו. ולדברי המאירי אכן אין הבדל בין קילור ליין, על העין מותר לתת, בתוך העין אסור.

הבית יוסף פוסק להלכה כדעת הרא"ש והר"ן, אבל בשולחן ערוך הלכות שבת סימן שכח סעיף כא כתב: 'שורה אדם קילורין בערב שבת ונותן על גבי העין בשבת והוא דלא עמיץ ופתח, ולא חיישינן משום שחיקת סממנים, כיון דלא התירו אלא

מערב שבת איכא היכרא'. ובמשנה ברורה בס"ק סט כתב שההיתר בקילור מותנה **שהתחיל להכין** את הקילור בערב שבת, כיון שהקילור הוא לרפואה. שיטת השו"ע מסתמכת על שיטת רש"י בשבת קח, ב ד"ה ונותן, שההיתר לתת קילור בשבת הוא כיון שהצריכו לשרותה מערב שבת, לכן יש היכר, וכן העתיק הטור. וצ"ע מדוע לא פוסק המחבר כדעת הרא"ש והר"ן, כפי שהוא פסק בבית יוסף שהקל לתת קילור בשבת עצמה, והם הרי לא הזכירו את התנאי שדווקא בשרייה מערב שבת יש היכר שמתיר לתת אותו בשבת!

שם בסעיף מח נאמר: 'י"א שכורך קורי עכביש על המכה ואח"כ כורך עליה סמרטוט' [תחבושת]. וביאר המשנה ברורה ס"ק קמט: 'ובב"י מפפקק בזה משום שמרפא, אבל בא"ר בשם מלבושי יו"ט וכן בתו"ש מצדד להקל'. בספר פתח הדביר ח"ד סוף סי' שכח ביאר את ההיתר של קורי עכביש על פי התוספות בזבחים יט, א ד"ה כורך עליה גמי, ומביא ירושלמי שאומר שספוג אינו מרפא אלא משמר, וזאת בתנאי שהוא מן המוכן מערב שבת. לפי הירושלמי ההכנה בערב שבת פותרת את שאלת המוקצה שיש בשימוש בקילורין. ואילו בתחילת סימן של"א הסיק פתח הדביר על פי הירושלמי שגם טיפול בלי סממנים יש בו משום עובדין דחול, והותר רק בעת שיש צער לאדם. אם כן גם הנחת קורי עכביש על מכה מדממת דומה לטיפול בלי סממנים, ואין בזה איסור לא מצד רפואה ולא מצד מוקצה, ובכל אופן מדובר שקיים צער לאדם מחמת המכה.

טיפות לשטיפת העיניים אינן נחשבות כרפואה אלא כתחליף לדמעות החסרות בעיני המטופל, ותפקידן לשמור על הרטיבות הנדרשת לצורך תפקוד העין ולא לרפא את העין. אין אפשרות לתת אותן על האיספלנית לפני שבת, שהרי המים נחוצים כדי להרטיב את העין. גם לא מצאתי בכללי השולחן ערוך הכרעה ברורה איך לנהוג במקום שיש לכאורה סתירה בין פסק ההלכה בבית יוסף לדעתו בשולחן ערוך. עכ"פ לפי הכרעת הבית יוסף מותר לטפטף מי קילור לעין בשבת. לכן במקום צער נראה לי שיש צדדים להקל ולהשתמש בטיפות עיניים לשטיפת העיניים, כיון שמדובר בתכשיר שמהווה תחליף לדמעות והטיפות אינן מרפאות את העין, והאדם שסובל מיובש בעיניים אינו נחשב כחולה. ולדעתי יש מקום להקל 'במקום צער' להשתמש בטיפות האלו בשבת לא רק במצב כזה שהאדם מתעורר משנתו בהרגשה של צריבה חזקה בעיניים, אלא גם אם הוא יודע בתחילת הלילה שאם לא ישים טיפות יבוא לידי צער בהמשך, גם זה נחשב למקום צער ויש מקום להקל.

ולגבי סוג הטיפות, כל הטיפות מהסוג הזה אינן דורשות מרשם רופא, וניתן לרוכשן בבית מרקחת. אלא שנכון להיום (חורף תשפ"ג) ישנן טיפות בקפסולה

שמועילות לשימוש רק תוך 12 שעות, ויש לשבור את הפקק של הקפסולה ממש לפני השימוש, ויש בזה חשש של יצירת פתח בכלי בשבת. לכן עדיף לדעת להשתמש במשך כל השבוע בתכשיר היקר יותר שקרוי סיסטיין אולטרה, שהוא בקבוקון רב פעמי עם תאריך תפוגה ארוך טווח, וממנו לזלף על העין. כפי שכתוב בשולחן ערוך אין למצמץ בעין לאחר הזילוף, אבל למעשה בשימוש בטיפות אלו אין צורך למצמץ. ולגבי שימוש במשחה פוסק השו"ע בסימן רנב סעיף ה כדעת הרא"ש שאסור לתיתה על גבי העין בשבת.

והערה אחרונה: הגר"מ פיינשטיין זצ"ל באגרות משה או"ח ח"ב סימן פו הכריע שההיתר להכין את הקילור לעיניים לפני שבת נוהג בכל התרופות, בתנאי שזו דרך ההכנה הרגילה של התרופה. ולפי הבנתנו הדברים צריכים עיון, כיון שההיתר להכין לפני שבת נאמר דווקא בקילורין שכלל אינם תרופה, וכן סכין את הבטון באלונתית בשבת בתנאי שטרפו את היין והשמן ושאר החומרים שלה בערב שבת, אע"פ שאלונתית היא תכשיר של בריאים, והיה אפשר להתיר להכין ולהשתמש בה בשבת. אלא שאלונתית מותרת רק בתנאי זה, כי הערבוב בשבת נאסר בכלל הגזרה שמא ישחוק סממנים, ע"פ פירוש בעל ספר חרדים לירושלמי ברכות ו, ב. אבל בתרופה אמיתית לא מצינו היתר זה. בנוסף, לדעת האג"מ להרטיב פיסת גזה בטיפות עיניים לפני שבת לא יועיל להתיר לשים אותה על העין בשבת, כיון שאין זו דרך השימוש הרגילה בטיפות עיניים.

לסיכום: א. על פי המדרש, 'זרא' שבמקרא הקרויה 'זרנא' יש לשער שהיא מחלת הצליאק הידועה בימינו.

ב. לפי דברי מרן בבית יוסף ההלכה היא שמותר להשתמש בטיפות עיניים נגד יובש בשבת, אבל מדברי השולחן ערוך עולה שהכנת הטיפות צריכה להתחיל להיעשות דווקא לפני שבת. בטיפות המצויות הדבר איננו אפשרי, ולכן מסתבר שהסובל מיובש בעיניים ומקל להשתמש בטיפות עיניים בשבת יש לו על מה לסמוך.

